

UNIVERSITAS
MATICA
SLOVACA

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Michal Šmigel', Pavol Tišliar a kol.

MIGRAČNÉ PROCESY SLOVENSKA (1918 – 1948)

ERUDITIO
MORES
FUTURUM

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Michal Šmigel', Pavol Tišliar a kol.

MIGRAČNÉ PROCESY SLOVENSKA (1918 – 1948)

 BELIANUM

Banská Bystrica 2014

Michal Šmigel', Pavol Tišliar a kol.

MIGRAČNÉ PROCESY SLOVENSKA (1918 – 1948)

Publikácia je výstupom z grantového projektu:

VEGA č. 1/0145/12 „Migračné procesy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948“

Vedeckí redaktori:

doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Autori:

© doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.; RNDr. Branislav Šprocha, PhD.; doc. PhDr. Ľubica Harbul'ová, PhD.; doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.; PhDr. Milica Majeriková-Molitoris, PhD.; doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD.; doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.; prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.; PhDr. Michal Schvarc, PhD.; Mgr. Matej Hanula, PhD.; Mgr. Soňa Polónyová; Mgr. Katarína Ristveyová; PhDr. Anton Hruboň; Mgr. Juraj Jankech; doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.; dr. hab. Bohdan Halczak, prof. UZ; prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Recenzenti:

doc. PhDr. PaedDr. Karol Janas, PhD.

PhDr. Marek Syrný, PhD.

Jazykové korektúry:

doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Mgr. Terézia Šprochová

Preklad resumé:

PhDr. Anton Hruboň

Mgr. Pavlo Khudish

Návrh obálky:

doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

PhDr. Pavol Šteiner, PhD.

Všetky práva vyhradené

1. vydanie

Banská Bystrica 2014

Vydavateľ:

© Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – BELIANUM

Edícia: Filozofická fakulta

Tlač:

EQUILIBRIA, s.r.o. Košice

ISBN 978-80-557-0804-1

OBSAH

Predslov.....	7
Na úvod.....	9
Pohyb etník, etnické hranice, etnický priestor na Slovensku v 1. polovici 20. storočia <i>Branislav Šprocha – Pavol Tišliar – Michal Šmigel’</i>	10
Kapitola I.	
Migračné javy medzivojnového obdobia na Slovensku (1918 – 1938/39).....	43
I.1 Migračná politika na Slovensku v kontexte populačnej politiky v medzivojnovom období <i>Pavol Tišliar</i>	44
I.2 Formy organizovania vysťahovalectva zo Slovenska po vzniku Československej republiky <i>Pavol Tišliar</i>	56
I.3 K problematike vysťahovalectva zo Slovenska v medzivojnovom období <i>Miroslav Kmet’</i>	71
I.4 Vysťahovalectvo Slovákov z k Poľsku pripojených území Spiša a Oravy po roku 1920 na Slovensko <i>Milica Majeriková-Molitoris</i>	85
I.5 Analýza vybraných charakteristík cudzincov na Slovensku v medzivojnovom období <i>Branislav Šprocha – Pavol Tišliar</i>	98
I.6 Príchod emigrantov z Ruska a ich pôsobenie na území Slovenska v rokoch 1918 – 1939 <i>Ľubica Harbul’ová</i>	131
I.7 Možnosti sledovania vnútornej migrácie na Slovensku vo výsledkoch medzivojnových sčítaní ľudu <i>Branislav Šprocha – Pavol Tišliar</i>	145
I.8 Vnúterná kolonizácia juhu Slovenska za prvej republiky <i>Martin Hetényi</i>	170
II.9 Sťahovanie do najväčších miest Slovenska. Urbanizačný proces na Slovensku v 1. polovici 20. Storočia <i>Branislav Šprocha</i>	181

Kapitola II.

Migračné špecifika Slovenskej republiky

(1939 – 1945)..... 207

II.1 Špecifiká pôsobenia českých zamestnancov na Slovensku a ich odchodu v rokoch 1938 – 1945	
<i>Peter Mičko – Pavol Martuliak</i>	208

II.2 Migrácia Slovákov a Čechov z južného Slovenska po viedenskej arbitráži (s dôrazom na región Žitného ostrova)	
<i>Katarína Ristveyová</i>	229

II.3 Dve dejstvá tisícok tragédií: deportácie židov zo Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny (pokús o bilanciu)	
<i>Anton Hruboň</i>	248

II.4 Migrácia slovenskej pracovnej sily do Veľkonemeckej ríše	
<i>Peter Mičko</i>	286

II.5 Maďarskí utečenci na Slovensku (1938 – 1945)	
<i>Martin Hetényi</i>	315

II.6 „Azylanti z Východu“. Sovietski (ukrajinskí) utečenci na Slovensku v roku 1944	
<i>Michal Šmigel' – Peter Mičko</i>	339

II.7 Evakuácia nemeckého obyvateľstva zo Slovenska (1944 – 1945) v kontexte migračných pohybov etnických Nemcov v juhovýchodnej Európe koncom II. svetovej vojny	
<i>Michal Schvarc – Matej Hanula</i>	368

II.8 „Dovidenia, Slovensko!“ Evakuácia režimových činovníkov a vojenských jednotiek z územia Slovenskej republiky v prých mesiacoch roku 1945	
<i>Anton Hruboň</i>	408

II.9 Slovenská politická emigrácia z roku 1945 a formovanie zahraničného odboja	
<i>Vladimír Varinský</i>	424

Kapitola III.

Migračné pohyby na Slovensku v povojnových rokoch

1945 – 1948..... 451

III.1 Sovietska repatriačná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952)	
<i>Michal Šmigel'</i>	452

Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)

III.2 Presídlenie slovenských Rusínov do ZSSR (1947) v kontexte povojnovej československo-sovietskej výmeny obyvateľstva <i>Michal Šmigel'</i>	471
III.3 Reemigrácie a repatriácie zahraničných Slovákov do vlasti po roku 1945 (tzv. akcia „Mať volá“) <i>Soňa Polónyová</i>	514
III.4 Utečenci z hornej Oravy a severného Spiša a ich osídlenie na Slovensku <i>Milica Majeriková-Molitoris</i>	535
III.5 Keď „plač a krik bolo počuť po všetkých horách“. Hromadné úteky Ukrajincov z Poľska na územie východného Slovenska (1946), internácia a odsun <i>Michal Šmigel' – Bohdan Halczak</i>	562
III.6 Emigrácia Židov zo Slovenska (1945 – 1949) v československom kontexte <i>Juraj Jankech</i>	589
Informácia o autoroch	615
Summary	618
Резюме	620

približne pätinu evakuantov. Z nich sa už do vlasti vrátil len zlomok. Aj to bolo v konečnom dôsledku jedným z výsledkov nacionálno-socialistickej »Volkstumspolitik« v dunajsko-karpatskom priestore.

**[II.8] „DOVIDENIA, SLOVENSKO!“
EVAKUÁCIA REŽIMOVÝCH ČINOVNÍKOV A VOJENSKÝCH
JEDNOTIEK Z ÚZEMIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY V PRVÝCH
MESIACHOCH ROKU 1945**

Anton Hruboň

Veľké migračné pohyby na európskom kontinente, súvisiace s postupom Červenej armády, neobišli v rokoch 1944 – 1945 ani Slovensko. Popri evakuácii karpatských Nemcov, iniciovanej ríšskymi miestami,⁷⁷⁸ prikočili slovenské orgány v prvých mesiacoch roku 1945 k evakuovaniu osôb slovenského pôvodu. Typologicky môžeme túto migračnú vlnu, zahŕňajúcu približne 5 – 6 tisíc osôb,⁷⁷⁹ rozdeliť do dvoch kategórií. *Civilnú zložku* tvorili zväčša predstavitelia režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) od najvyšších štátnych činiteľov až po pracovníkov stranického a administratívneho aparátu na miestnej úrovni a ich rodiny; v menšej miere tiež politicky neexpo-

⁷⁷⁸ Do začiatku marca 1945 bolo zo Slovenska evakuovaných približne 78 000 karpatských Nemcov a ďalších asi 20 000 z Bratislavy. Súhrnne išlo teda o viac ako 2/3 celkového počtu Nemcov na území Slovenskej republiky (v sčítaní obyvateľstva v decembri 1940 sa k nemeckej národnosti prihlásilo 130 192 osôb). Od apríla do októbra 1946 československé úrady vysídliť ďalších 33 000 osôb nemeckej národnosti. Bližšie pozri SCHVARC, M.: Evakuácia nemeckého obyvateľstva z územia Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945. In: *Historický zborník*, roč. 15, 2005, č. 1, s. 92-93.

⁷⁷⁹ Jozef Špetko hovorí o odchode „okolo 5000 utečencov“. (ŠPETKO, J.: *Líšky kontra ježe. Slovenská politická emigrácia 1948 – 1989. Analýzy a dokumenty*. Bratislava 2002, s. 80.) K tomuto číslu sa prikláňa i autorská dvojica Václav Vondrášek – Jan Pešek. (VONDRAŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava 2011, s. 53.) Matej Medvecký odhaduje o tisíciku vyšší počet evakuantov. (MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 2011, s. 144.) Milan S. Ďurica, preberajúc tvrdenie Karola Murína (tajomníka Slovenskej republiky Jozefa Tisa), uvádza značne predimenzovaný údaj, keď píše, že „iba zo Slovenska pred komunistickou záplavou utiekalo na Západ asi 30 000 Slovákov“. (ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava 2006, s. 456.)

novaní civilní evakuanti. *Vojenská zložka* slovenských evakuantov sa skladala z príslušníkov ozbrojených formácií Slovenskej republiky, najmä Hlinkovej gardy, čiastočne Domobrany a Hlinkovej mládeže.

Hlavným dôvodom, prečo sa tisícky slovenských občanov rozhodli v prvej tretine roku 1945 opustiť svoju vlasť, bol strach v najširšom zmysle slova. Režimoví činitelia mali strach predovšetkým z nových politických pomerov po obsadení Slovenska Červenou armádou a z hroziacich represí nového režimu. Ostatní civilní evakuanti odišli do cudziny do značnej miery ovplyvnení prenikajúcou tzv. šuškanou propagandou o správaní sovietskych vojsk na území iných štátov. Táto sociálna skupina civilnej evakuácie plánovala na území Nemecka prečkať prvé týždne, vyčkať na vývoj situácie a podľa nej následne reagovať.

Pohnútky príslušníkov ozbrojených síl evakuovať zo Slovenska boli kombináciou rôznych motívov. Veľká časť z nich za jasne vykryštalizovanej frontovej situácie neprejavovala chuť čeliť na domácej pôde všestrannej sovietskej presile a za najlepšiu možnosť považovala vzdať sa americkým jednotkám, ktoré dosiahli úroveň západných Čiech a Horného Rakúska. Evakuáciu chápali ako menšie zlo a dúfali, že radšej padnú do amerického zajatia, než sa dostať do bojovej konfrontácie so Sovietmi, resp. do ich rúk. Absolútna väčšina mužov narukovala do ozbrojených formácií Slovenskej republiky nedobrovoľne a k samotnej zmene politických pomerov sa na rozdiel od politických evakuantov nestavala tak fatalisticky.

Osobné motívy evakuovať za hranice boli teda mnohoraké a celkovo ich nemožno zjednodušene generalizovať. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že migračné procesy, späť s približovaním frontu k Slovensku, neodštartovali na jar 1945, ale prakticky už o rok skôr. Výzvy na evakuáciu – najskôr na dobrovoľnej báze, na ktorú obyvateľstvo reflektovalo len v zanedbateľnej miere – sa na východnom Slovensku objavili v apríli 1944.⁷⁸⁰ Od októbra 1944 bola pod tlakom vojenských udalostí vyhlásená povinná evakuácia, zasahujúca viacero východoslovenských okresov.⁷⁸¹ Evakuačné nariadenia sa však

⁷⁸⁰ PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov 2007, s. 142.

⁷⁸¹ Nemecké armádne velenie v novembri 1944 požadovalo úplnú evakuáciu okresov Medzilaborce, Humenné, Stropkov, Svidník, Michalovce a čiastočnú evakuáciu okresov Trebišov a Vranov nad Topľou. (Tamže, s. 143-144.) Všeobecné podmienky evakuácie neskôr verbálnou nótou zo 17. 1. 1945 určil nemecký vyslanec Hanns E. Ludin. (KLIMKO, J.: *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava 1986, s. 229.)

v Nemcami požadovanej podobe nikdy neuskutočnili, nakoľko narážali predovšetkým na ťažko prekonateľné prekážky technického rázu. Slovenské úrady nedisponovali dostatočnými kapacitami zrealizovať transfery obyvateľov v totálnej podobe. Väčšina evakuantov, ktorí boli dočasne rozptýlení v neevakuovaných okresoch Šariša, Zemplína a Spiša (resp. podľa vývoja na bojiskách aj v západnejších oblastiach),⁷⁸² v konečnom dôsledku hranice Slovenska v záverečných týždňoch vojny neprekročila a po prevlnení frontu sa okamžite vrátila domov. Keďže v kapitole zacielim pozornosť len na migračné pohyby smerom zo Slovenska, dôležité z hľadiska novej migračnej vlny Slovákov do zámoria a konštituovania emigrantských centier po roku 1945, vnútornou migráciou na sklonku druhej svetovej vojny sa nebudem bližšie zaoberať.

Evakuácia režimových činníkov

Centrály politických organizácií ľudáckeho režimu si od konca roku 1944 uvedomovali, že obsadenie Slovenska nepriateľskými vojskami je len otázkou času. Ovplyvnení čiastkovými úspechmi nemeckej defenzívy na prelome rokov 1944/1945, však evakuáciu nepovažovali za absolútnu prioritu. Vládne orgány v Bratislave boli presvedčené, že k obklúčeniu hlavného mesta nepríde pred májom 1945. Prípravy evakuácie tak prebiehali pozvoľným tempom. Urýchlil ich až rýchlejší spád frontového vývoja v susednom Maďarsku, než sa čakalo.⁷⁸³ V dôsledku prelomenia nemeckých obranných postavení v Maďarsku evakuácia na Slovensku, ako poznamenal jeden z evakuantov a činníkov spravodajského oddelenia Hlavného veliteľstva Hlinkovej mládeže (HM) Jozef Vicen, „v konečnej fázi sa premenila na skoro bezhlavý útek“.⁷⁸⁴ Pre evakuačnú vlnu boli vopred vyhladené a určené dve hlavné oblastné strediská: pre vládu, prezidentskú kanceláriu, poslancov, funkcionárov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ), HM a predstaviteľov kultúrneho života Kremsmünster a pre Hlinkovu gardu (HG) Ried s okolitými obcami.⁷⁸⁵

Dňa 31. marca 1945 sa k slovenskej vláde dostala výzva opustiť Bratislavu. Do večera prezident a väčšina ministrov z hlavného mesta

⁷⁸² PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945...*, s. 146.

⁷⁸³ Národní archiv (NA) Praha, nezaraďené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Martinovi Mockovi (Kópia v osobnej zbierke autora).

⁷⁸⁴ Tamže.

⁷⁸⁵ Tamže.

odišli na Záhorie.⁷⁸⁶ Usídlili sa v Holíči, kde zotrvali do 4. apríla 1945. Po tom, čo sa evakuovaní režimoví činitelia dozvedeli o obsadení Bratislavy sovietskymi vojskami, okamžite pokračovali v ceste ďalej smerom cez Hodonín až do rakúskeho Kremsmünsteru. Keď 5. apríla slovenská kolóna dorazila do Kremsmünsteru, našla tam už približne 200 evakuantov zo Slovenskej republiky.⁷⁸⁷ Evakuanti boli okrem Kremsmünsteru rozmiestnení aj v priľahlých sídlach ako Bad Hall, Rohr, atď.

Najväčšia časť vládnych činiteľov sa usídlila priamo v Kremsmünsteri v budove benediktínskeho kláštora. V kláštornom komplexe vládli stiesnené podmienky. Rodiny s deťmi dostali pridelenú jednu miestnosť; osoby evakuujúce samostatne bez rodinných príslušníkov zdieľali pre nedostatok miesta izby so spolubývajúcimi. Areál budov kremsmünsterského kláštora sa v apríli 1945 zmenil na akési „Slovensko v Nemecku“.⁷⁸⁸ Dočasný domov v nich našli stovky evakuantov vrátane neregistrovaných utečencov, ktorí sa do evakuačnej vlny dostali v chvate turbulentných udalostí pred oslobodením Slovenska vojskami protinacistickej koalície.⁷⁸⁹

V Kremsmünsteri vláda sledovala rezký tok vojnových udalostí a v improvizovaných podmienkach až do mája 1945 formálne vykonávala svoju činnosť,⁷⁹⁰ hoci jej uznesenia vzhľadom na situáciu doma už nemali žiaden reálny význam ani dopad. Starala sa najmä o agendu súvisiacu s evakuantmi. V druhej dekáde apríla prijala svoje posledné vyhlásenie, ktoré prezident Jozef Tiso dňa 27. apríla 1945 prečítal v rozhlasovom vysielaní. Kontakt vlády s ríšskymi orgánmi z Kremsmünsteru *pro forma* zabezpečoval osobitný spojovací úrad, kde pracovali osoby z nemeckého vyslanectva v Bratislave. Fakticky išlo o posled-

⁷⁸⁶ Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, H – 542 – 1. Denníky A. Macha.

⁷⁸⁷ Tamže.

⁷⁸⁸ Popri Slovákoch však kláštor obývali taktiež exponenti z iných krajín – medzi inými napríklad funkcionári Szálasioho režimu z Maďarska. (NA Praha, nezaradené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.)

⁷⁸⁹ Tamže.

⁷⁹⁰ Druhý osobný tajomník J. Tisa Dr. Kašický spomínal, že do zahraničia boli evakuované len spisy nevybavené do 27. 3. 1945 (v citovanom zborníkovom príspevku je zrejme chybné uvádzané dátum 27. 4. 1945). Keď vláda presídlila z Bratislavy do Holíča, šéf prezidentskej kancelárie Anton Neumann nechal evakuované škatule vybaľiť, čo ale úradnícky aparát kancelárie odmietol, resp. vlastne ani nestihol vykonať. (RUSNÁK, D.: Činnosť Slovenského národného archívu v Bratislave na záchranu archívnych dokumentov slovenského politického exilu po roku 1945. In: *Slovenský povojnový exil*. Eds. J. Chovan-Rehák, G. Grácová, P. Maruniak. Martin 1998, s. 515.)

nú inštitúciu, ktorá ešte evakuovanú vládu uznávala ako riadny výkonný orgán a reprezentantku Slovenskej republiky.

Situácia slovenských evakuantov v Kremsmünsteri sa zásadne zmenila po tom, čo mesto obsadili americké jednotky. Samotné obsadenie mesta prebiehalo pomerne pokojne. Slovenská vláda (presnejšie, jej časť) dňa 8. mája 1945 v Kremsmünsteri podpísala kapitulачný dokument a jej členovia sa vzápätí stali zajatcami americkej armády. Veliteľ XX. zboru III. americkej armády generál Walton H. Walker formálne prevzal slovenských vládnych činiteľov pod svoju „ochranu“. Po tomto akte medzi Slovákami v Kremsmünsteri údajne zavládla povznesená nálada.⁷⁹¹ Politické elity právne zaniknutej Slovenskej republiky sa nazdávali, že pádom do amerického zajatia sa vyhli najhoršiemu – vydaniu do obnoveného Československa.⁷⁹² Krátko na to však do mesta dorazili príslušníci americkej vojenskej kontrarozvedky CIC (*Counter Intelligence Corps*). Ako prvých dňa 19. mája 1945 odtransportovali signatárov kapitulачného aktu – premiéra Štefana Tisa, ministra financií Mikuláša Pružinského, ministra hospodárstva Gejzu Medrického a ministra školstva a národnej osvety Aladára Kočiša. O mesiac sa v meste objavili znova a odvieďli ďalších 15 osôb – šéfa Úradu propagandy Tida J. Gašpara, publicistu Konštantína Čulena, podpredsedu parlamentu a generálneho tajomníka HSLS Pavla Opluštila, poslancov Karola Mederlyho, Ferdinanda Mondoka a ďalších. Príslušníci CIC najprv zajatých evakuantov umiestnili v internačnom stredisku v Peuerbachu a neskôr v Glasenbachu.⁷⁹³

V skupine vládnych činiteľov, ktorí sa vzdali americkej armáde, nebol prezident J. Tiso. Ten krátko po prednesení posledného prejavu spolu s bratom svojho osobného tajomníka Ivanom Murínom utiekol do kláštora v bavorskom Altöttingu, odkiaľ sa s pomocou mníchovského kardinála Michaela von Faulhabera pokúšal získať politický azyl v zahraničí.⁷⁹⁴ Tisovo úsilie neslávilo úspech. V Altöttingu ho po 13. jú-

⁷⁹¹ NA Praha, nezaraďené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

⁷⁹² Tamže.

⁷⁹³ VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha*. Bratislava 1991, s. 326.

⁷⁹⁴ K. Murín s bratom Ivanom (katolíckym kňazom) boli sondovať možnosti Tisovho umiestnenia u M. von Faulhabera vopred. Kardinál prezidentovým emisárom ponúkol ako alternatívu kláštor v Sheyerne. Kláštor v Sheyerne bol priestorovo väčší, dala sa v ňom ľahšie udržať anonymita a bol vhodnejší i z hľadiska operatívnosti v prípade mimoriadnych udalostí, keďže sa nachádzal bližšie k Mníchovu než Altötting. Kardinál

ni 1945⁷⁹⁵ zadržala CIC a cez Freising J. Tisa dňa 23. júla 1945 deportovali do tábora v Garmisch-Partenkirchene. Tam sa stretol s niektorými svojimi (už bývalými) ministrami.⁷⁹⁶

Nie všetci prominentní evakuanti však skončili v rukách americkej armády. V posledných aprílových dňoch sa od vlády odpojil bývalý minister vnútra a zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský a vydal sa na cestu z Kremsmünsteru do Švajčiarska. Napriek dopravným problémom⁷⁹⁷ sa mu podarilo s potrebnými povoleniami od salzburskej centrály *Sicherheitsdienstu* dostať do Kitzbühelu. F. Ďurčanský sa v Rakúsku zdržiaval ešte niekoľko týždňov. Dočasne bol ubytovaný v Bregenzi na rakúsko-švajčiarskych hraniciach, ktoré nemohol určitú dobu prekročiť pravdepodobne pre komplikácie s vydaním vstupných dokladov. Z Bregenzu v listoch apeloval na svojho priateľa a bývalého slovenského vyslanca v Berne Jozefa M. Kirschbauma, aby podnikol kroky smerom k udeleniu politického azylu pre slovenských evakuantov vo Francúzsku, Španielsku, Kanade, prípadne v iných štátoch mimo „pekla“, ako obnovené Československo nazýval. F. Ďurčanský sa domnieval, že prostredníctvom ďalších bývalých vyslancov Karola Sidora, Jozefa Ciequera, československého vyslanca v Paríži a pri Spoločnosti národov Štefana Osuského alebo cez amerických Slovákov by sa dal zariadiť azyl pre evakuantov – tak pre politické špičky, ako aj pre iné evakuované osoby, ktoré by oň prejavili záujem. V kontexte medzinárodnopolitickej situácie však nebolo vonkoncom jednoduché Ďurčanského prosbám vyhovieť. Ďurčanského list J. M. Kirschbaumovi sa dostal do rúk československého vyslanca vo Švajčiarsku a následne československému ministrovi zahraničných vecí Janovi Masarykovi.

Československá vláda sa taktiež usilovala o presídlenie ľudáckych evakuantov, avšak prirodzene opačným kurzom – späť do republiky.

sa však obával, že sheyernský kláštor by sa mohol na samom sklonku vojny stať terčom útoku sfanatizovaných príslušníkov SS, ktorí si podľa Faulhaberovej mienky plánovali vybavovať účty so svojimi ideologickými odporcami, vrátane katolíckej cirkvi. (MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Partizánske 1992, s. 157-158.)

⁷⁹⁵ ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*, s. 466.

⁷⁹⁶ Tamže, s. 469.

⁷⁹⁷ Ako poznamenal v pamätiach K. Murín, už v čase prechodu evakuačnej kolóny so slovenskými vládnyimi predstaviteľmi na začiatku apríla 1945 bola situácia na cestách v Nemecku katastrofálna. Cesty boli preplnené utečencami, koordinácia premávky zo strany administratívnych úradov v dôsledku rozkladajúcich sa byrokratických štruktúr Nemeckej ríše a organizačného chaosu, spôsobeného neexistenciou centrálného vedenia, nefungovala. (MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*, s. 154.)

Jednak z dôvodu ich vydania na trestné stíhanie a sekundárne z obáv z činnosti ľudáckeho politického exilu.⁷⁹⁸ Československé inštitúcie vyvíjali v prvých rokoch po vojne sústredenú lobu s cieľom zamedziť ľudákom v zahraničí migrovať ďalej na Západ. V tomto zmysle intervenoval vyslanec v Kanade František Pavlásek u kanadského štátneho podtajomníka H. H. Wronga. F. Pavlásek odporúčal, aby kanadské úrady žiadateľom, spätým s ľudáckym režimom, nevydali víza, pretože „*počas vojny boli nástrojom nacizmu a pracovali proti Spojencom...*“.⁷⁹⁹ Omnoho dôležitejší význam z hľadiska vydania evakuovaných vládnych činiteľov Slovenskej republiky do Československa bol postoj Spojených štátov amerických. Predstavitelia ľudáckeho režimu totiž, ako bolo spomenuté vyššie, postupne padli do zajatia práve americkej armády. Československá vláda sa začala oficiálne usilovať o ich vydanie 18. júna 1945, kedy československý veľvyslanec vo Washingtone Vladimír Hurban odovzdal štátnemu tajomníkovi J. C. Grewovi nótu s touto požiadavkou.⁸⁰⁰ V prvých rokoch po vojne, podľa spomienok známeho vojenského prokurátora Antona Rašlu, o vydaní osôb zdržujúcich sa na území bývalej Nemeckej ríše rozhodovali vojenský velitelia príslušnej okupačnej zóny. Na vydanie dotýčnych osôb stačila ústna žiadosť československého repatriačného dôstojníka, tlmočená veliteľovi okupačnej zóny.⁸⁰¹

Hoci prevažná časť najvyšších činiteľov Slovenskej republiky bola na území Spojencami okupovaného Nemecka zadržaná a vydaná Československu, nezanedbateľnej časti z nich sa podarilo zatknutiu vyhnúť a utiecť ďalej na Západ. Okrem F. Ďurčanského spomeňme posledného ministra obrany Štefana Haššíka, predstaviteľov kultúrneho života a intelektuálnej smotánky režimu Františka Hrušovského, Jozefa Cígera-Hronského, Henricha Barteka, K. Čulena, Štefana Polakoviča či Stanislava Mečiara.⁸⁰² Spomenuté evakuované osoby neváhali a pri prvej príležitosti odišli (väčšinou cez Taliansko) za oceán do Ameriky. Napríklad ministrovi Š. Haššíkovi (Národným súdom v neprítomnosti odsúdený na trest smrti) sa do Talianska podarilo utiecť s pomocou

⁷⁹⁸ BLEHOVÁ, B.: Kauza Ferdinand Ďurčanský a jeho exilová činnosť v Rakúsku. In: *Historický zborník*, roč. 16, 2006, č. 1-2, s. 69-70.

⁷⁹⁹ Tamže, s. 70-71.

⁸⁰⁰ PETRUF, P.: Vydanie J. Tisu a niektorých ďalších prominentov slovenského štátu česko-slovenským orgánom. In: *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Ed. V. Bystrický, Š. Fano. Bratislava 1992, s. 321-323.

⁸⁰¹ RAŠLA, A.: *Zastupoval som československý štát*. Prešov 2000, s. 85.

⁸⁰² Tamže, s. 91.

najatého rakúskeho sprievodcu. Možnosť emigrovať spoločne s ním ponúkol aj prezidentovi J. Tisovi, ktorý to však odmietol. Š. Haššík žil v USA do svojej smrti roku 1983, osud J. Tisa je všeobecne známy.⁸⁰³ Podobne ponuku včas odísť do relatívneho bezpečia nevyužil Alexander Mach, minister vnútra, podpredseda vlády a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy v jednej osobe. V rakúskom St. Lorenzi mu jeho priateľ, *po-glavnik* Nezávislého chorvátskeho štátu Ante Pavelić s rodinou ponúkali zabezpečiť transfer do Talianska, čo ale A. Mach s ohľadom na svoju rodinu odmietol.⁸⁰⁴

Evakuácia jednotiek Domobrany, Hlinkovej mládeže a Hlinkovej gardy

Politickí predstavitelia režimu HSĽS, jeho prívrženci a civili, obávajúci sa príchodu Červenej armády, neboli jedinou skupinou, ktorá sa v marci – apríli 1945 rozhodla zo Slovenska evakuovať. Evakuácia sa týkala takisto ozbrojených zložiek Slovenskej republiky – Domobrany, Hlinkovej mládeže a Hlinkovej gardy. Všetky tieto zložky podstúpili po vypuknutí Povstania zásadnú transformáciu. Po faktickom rozložení slovenskej armády, zapríčinenom pripojením jej posádok k povstaleckej akcii, bola ešte v prvej polovici septembra 1944 reaktivovaná HG. Tá prešla kompletnou organizačnou rekonštrukciou a z pridruženej politickej organizácie HSĽS, niekdajšej najväčšej „hlásnej trúby“ nacionálneho socializmu, sa stala súčasť ozbrojených síl Slovenskej republiky, využiteľná i v boji. V období od septembra 1944 do marca 1945 vzniklo vyše 40 pohotovostných oddielov HG v jednotlivých okresoch, štyri poľné prápory HG a niekoľko ďalších samostatne operujúcich poľných rôt HG. Najvyšší personálny stav dosiahli v druhej polovici marca 1945 – 5867 osôb v aktívnej službe.⁸⁰⁵

Nezávisle od gardy bola z posádok verných Tisovmu režimu utvorená Domobrana (celkovo asi 9000 dôstojníkov a vojakov⁸⁰⁶).⁸⁰⁷ No-

⁸⁰³ ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*, s. 457.

⁸⁰⁴ JANKOVIČOVÁ-JOŠTIKOVÁ, E.: *Môj život s Lacom. Vo vyhnanstve v Argentíne*. Bratislava 2009, s. 25.

⁸⁰⁵ SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 438.

⁸⁰⁶ UHRIN, M.: Vybrané posádky slovenskej armády 29. augusta 1944 a ich existencia v nasledujúcom období. In: *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I. Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska*. Eds. A. Hruboň, J. Lepiš, M. Ku-buš. Bratislava 2014, s. 209.

⁸⁰⁷ Po mobilizácii, vyhlásenej 12. 1. 1945, vzrástol počet vojakov o 18 244 osôb. Pri poslednej mobilizácii z 5. 3. 1945, vyhlásenej už len v 7 okresoch západného Sloven-

vovybudovanú armádu ďalej tvorili technické útvary (Technický sbor a Pracovný sbor) a iné úrady a ústavy.⁸⁰⁸ Jadrom bojového potenciálu sa stali dva pešie pluky Domobrany – peší pluk 1 (veliteľ pplk. pech. Ján Šmigovský) a peší pluk 2 (pplk. pech. Anton Adamica). Do sústavy ozbrojených síl Slovenskej republiky bola v októbri 1944 oficiálne začlenená aj HM, ktorej zlomok v roku 1945 pred valiacim sa frontom rovnako evakuoval do Nemecka.

* * * * *

Po približne polročnom aktívnom nasadení na domácej pôde začalo velenie všetkých troch formácií na jar 1945 čoraz viac skloňovať slovo evakuácia. Zatiaľ čo HG sa na evakuáciu pripravovala vcelku systematicky takmer hneď od reaktivácie po vypuknutí Povstania, evakuácia domobraneckých jednotiek bola organizovaná živelnjšie. Z doterajšieho výskumu je známe, že niektoré jednotky Domobrany, resp. ich časti v marci a apríli 1945 odišli za hranice Slovenska. Súčasný stav výsledkov bádania však neumožňuje jednoznačne špecifikovať, ktoré všetky jednotky sa uchýlili do Nemecka, rovnako ako nepoznáme podrobnosti o trase ich ústupu a detaily o ich nasadení. Preto sa v súvislosti s Domobranou zatiaľ musíme obmedziť len na pár všeobecnejších konštatovaní.

Väčšina armádnych útvarov prečkala prechod frontu na Slovensku a samovoľne zanikla. Evakuácia ostatných neprebiehala celoplošne, ale individuálne, v závislosti od rozhodnutia veliteľa tej-ktorej jednotky, resp. nadriadenej nemeckej jednotky. Takto napríklad do Protektorátu Čechy a Morava evakuoval začiatkom apríla 1945 II/1. prápor Domobrany, sústredovaný od 7. apríla 1945 v Nemšovej. V tejto považskej obci na ústupovej trase do Ríše sa koncentrovalo približne 800 domobrancov. Po bombardovaní Nemšovej a oslobodení Trenčína dňa 10. apríla 1945 však domobranecké sily zostali značne dezorganizované. Torzo z nich sa dostalo až do Uherského Brodu, kde boli odzbrojené, využité pri opevňovacích prácach a ponechané napospas sovietskym vojskám. Tie domobrancov zajali 7. mája 1945.⁸⁰⁹

ska, narukovalo 11 900 nováčikov. (KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava 1999, s. 164.)

⁸⁰⁸ UHRIN, M.: K problematike výzbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Ed. V. Kováčová. Banská Bystrica 2010, s. 46.

⁸⁰⁹ Tamže, s. 52.

Geograficky ďalej sa dostali niektorí príslušníci pešieho pluku 2, dislokovaného v spomínanom Trenčíne. Po evakuácii na Moravu došlo v priestore Uherského Hradišťa k rozpadu evakuovanej jednotky. Časť zostala na Morave a druhá, vrátane veliteľa pluku, pokračovala v ceste do Rakúska.⁸¹⁰

Istú dobu svojej existencie strávili v Rakúsku aj vojaci delostreleckého oddielu Domobrany. Po mobilizácii 300 nováčikov, ktorí nastúpili na službu 5. marca 1945, boli títo dňa 23. marca 1945 pod velením npor. del. Cieľa odposlaní do severného Rakúska, kde mali absolvovať peší výcvik, výcvik strážnej služby a praktický výcvik s delostreleckým materiálom. V Rakúsku zotrvali až do príchodu amerických vojsk 5. mája 1945.⁸¹¹ Trasa tejto časti oddielu viedla cez Sereď, Viedeň a Mauthausen do Admontu, ďalej popri Linzi smerom na Wels.⁸¹² Od začiatku apríla 1945 bola realizovaná evakuácia celého delostreleckého oddielu, nachádzajúceho sa v priestore Trnavy. V priebehu ústupu na Záhorie, odkiaľ domobranci chceli pravdepodobne preniknúť do Nemecka, však delostrelci narazili na sovietsky útok, ktorý ich postup zastavil.⁸¹³ Naopak, do Protektorátu sa podarilo preniknúť veliteľstvu Technického sboru spolu s technickými jednotkami slovenskej armády. V apríli 1945 evakovali z Bratislavy do Šaštína a odtiaľ do Protektorátu, kde sa na prelome apríla a mája 1945 v oblasti severnej Moravy a stredných Čiech vzdali Sovietom.⁸¹⁴ Podľa historika Jána Korčeka bol do Technického sboru inkorporovaný zvyšok evakuujúcich jednotiek Domobrany, ktorých príslušníci počas ústupu nedezertovali (malo ísť asi o šestinu mužstva). Tieto zvyšky jednotky ustúpili do oblasti Klobouky – Ždanice a Vsetín – Valašské Meziříčí.⁸¹⁵ Mužstvo v značnom štádiu rozkladu na území Protektorátu zajali Sovietsi.

Medzi evakuujúce zložky vojenského charakteru môžeme zaradiť taktiež Hlinkovu mládež. Najexponovanejší pracovníci Hlavného veliteľstva Hlinkovej mládeže (HVHM – Alojz Macek, Ladislav Jankovič a

⁸¹⁰ Tamže, s. 53.

⁸¹¹ Tamže, s. 58.

⁸¹² HUPKO, D.: Denník príslušníka Domobrany Vendelína Krajčoviča (22. marca – 5. mája 1945). In: *Historické rozhľady*, roč. 4, 2008, s. 183.

⁸¹³ UHRIN, M.: K problematike výzbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945, s. 59.

⁸¹⁴ Tamže, s. 70.

⁸¹⁵ KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*, s. 165.

d'alší), boli spoločne s predstaviteľmi kultúrnych inštitúcií a Slovenskou tlačovou kanceláriou dočasne umiestnení v Bad Halle.⁸¹⁶ Nemecké úrady poskytli v Bad Halle útočisko i pre približne 200 evakuovaných príslušníkov HM, spravodajskému oddeleniu HVHM a tzv. hláskam – agentom vlastnej spravodajsko-špionážnej siete HVHM.⁸¹⁷ Plánovaný ústup do zahraničia, ktorý mal vytvoriť podmienky pre formovanie základov exulantskej spravodajskej služby slovenskej vlády v exile začalo HVHM pripravovať od februára 1945 pod taktovkou vedúceho spravodajského oddelenia L. Jankoviča. Vytváralo sa zázemie pre kreovanie spravodajskej siete s pôsobnosťou doma i v zahraničí.⁸¹⁸ Podľa plánov obe (Jankovičova skupina v zahraničí i Vicenova skupina doma) mali vo vzájomnom súlade pracovať pre slovenskú exilovú vládu v intenciách jej politickej koncepcie.⁸¹⁹ K pokusom o rozvinutie takýchto spravodajsko-politických aktivít skutočne došlo, čo však presahuje rámec aspektov, súvisiacich bezprostredne s evakuáciou.

Na rozdiel od pomerne dobre zomknutých spravodajských zložiek HVHM, evakuačná vlna Hlinkovej mládeže ako celok pôsobila na území Nemecka dosť roztrieštene a nekompaktne.⁸²⁰ Možno i práve vďaka tomu sa popredným predstaviteľom HM podarilo uniknúť americkej i československej vojenskej kontrarozviedke. Súdnemu konaniu na území Československa unikol hlavný veliteľ HM Alojz Macek, ktorý so spoločníkmi utiekol do Tirolska, Salzburgu i do Mníchova (L. Jankovič s hláskami), kde pod falošnou identitou prečkali hlavnú vlnu zaisťova-

⁸¹⁶ NA Praha, nezaraďené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

Kultúrni pracovníci sa z Bad Hallu neskôr presunuli do Traunsteinu. (VRTIELKA, J.: Slováci v Nemecku po roku 1945. In: *Slovenský povojnový exil*. Martin 1998, s. 163.)

⁸¹⁷ NA Praha, nezaraďené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

Frekventanti Vyššej vodcovskej školy HM a príslušníci HM evakuovali do Rakúska v uniformách. Dostali však pokyn preventívne so sebou zobrať i civilné šatstvo a doklady. (JANKOVIČ, L.: Politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku, Francúzsku a v Taliansku v rokoch 1945 – 1948 a v Argentíne až do dnešných dní. In: *Slovenský povojnový exil*. Martin 1998, s. 298).

Príslušníci HM (pôvodom prevažne z východu) sa na Slovensko vrátili v civile a na základe odporúčaní sa spolu s ďalšími Slovákmi, evakuovanými na území Ríše, vyhovárali, že ich Nemci odvliekli a donútili vykonávať opevňovacie práce. (VICEN, J.: Osudy exulantov. In: *Slovenský povojnový exil*. Martin 1998, s. 69.)

⁸¹⁸ VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*.

Mýty a realita, s. 39.

⁸¹⁹ Tamže, s. 41.

⁸²⁰ Tamže, s. 43.

nia. Vojenská časť evakuantov z HM, ktorá mala byť v Nemecku perspektívne využitá v boji proti Červenej armáde (čo sa nakoniec nezrealizovalo), sa vrátila domov. Tvorili ju sotva plnoleté osoby, ktoré neboli evidované v evakuačných zoznamoch, zastávali menej významné funkcie alebo boli vyložene „pešiakmi v poli“ a po návrate domov im nehrozilo vážnejšie nebezpečenstvo.⁸²¹ Spolu s nimi odišli na Slovensko aj evakuanti, s ktorými sa rátalo v súvislosti s ich využitím v rámci protištátnej (protičeskoslovenskej a protikomunistickej) činnosti.⁸²²

Hlavné veliteľstvo HG sa na evakuáciu pripravovalo spomedzi ozbrojených zložiek Slovenskej republiky najprecíznejšie už od jesene 1944. V rámci svojej organizačnej štruktúry zriadilo k 16. decembru 1944 špeciálne evakuačné oddelenie na čele s kpt. Ľudovítom Mutňanským.⁸²³ Na predmestí Riedu smerom na Aurolzmünster HVHG plánovalo pre evakuantov HG vystavať improvizovanú kolóniu. Zo Slovenska sa do danej oblasti začal prevážať aj stavebný materiál na výstavbu menších rodinných domov, avšak konštrukčné práce do jari 1945 nepokročili natoľko, aby boli obývatel'né. HVHG a príslušníci HG (prevažne veliteľské a funkcionárske kádre) sa tak museli dočasne usídlit' v širokom rozptyle v sedliackych domoch v Riede, Aurolzmünsteri, Eitzingu a Mehrnbachu. Gardisti, ktorí sa na evakuáciu dlhšiu dobu pripravovali, so sebou vzali rodiny, celý hnutel'ný majetok i značné materiálne zásoby.⁸²⁴ Najväčšia časť gardistických evakuantov bola usídlená v Aurolzmünsteri, kde obsadili takmer každú voľnú budovu.⁸²⁵ Sumárne sa malo v šiestich obciach okresu Ried v polovici mája 1945 nachádzať okolo 850 Slovákov.⁸²⁶

Organizovaná gardistická evakuačná vlna, pravda, nezahrňala iba najvyššie postavených exponentov HG a ich príbuzných. Veľmi výrazne sa dotkla i radových príslušníkov, ktorí boli do HG povolani na základe povolávacích lístkov v dobe po vypuknutí Povstania, pričom predtým v mnohých prípadoch nemali s gardou vôbec nič spoločné.

⁸²¹ MILLA, M.: *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava 2008, s. 170.

⁸²² NA Praha, nezaradené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

⁸²³ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz HVHG č. 78 zo 16. 12. 1944.

⁸²⁴ NA Praha, nezaradené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

⁸²⁵ Tamže.

⁸²⁶ VONDRAŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*, s. 41.

Jednotlivé pohotovostné oddiely a poľné roty HG, v ktorých títo naruškovaní gardisti pôsobili, museli rovnako, ako iné ozbrojené zložky vernej slovenskej vláde, s postupom frontu zanechať svoje operačné územie a stiahnuť sa západ Slovenska. Pohotovostné oddiely HG zo stredného Slovenska začali s evakuáciou už začiatkom februára 1945. Prechodne sa usádzali v jazdeckých kasárňach v Bratislave, resp. v koncentračnom stredisku HG v Holíči. Holíč, vzhľadom na svoju geografickú polohu, predstavoval ideálny východiskový bod pre odsun gardistických jednotiek do Nemecka.

Základ evakuačného práporu HG, ktorý sa v Holíči vytvoril v priebehu marca a prvých aprílových dní roku 1945, tvoril početný POHG Bratislava, stiahnutý z hlavného mesta tesne pred jeho obsadením sovietskymi vojskami, a ďalšie evakuované POHG z iných oblastí krajiny. Gardistické jednotky z Bratislavy do Holíča evakuovali 30. a 31. marca 1945. 1. apríla 1945 na Záhorie dorazili spoločne s náčelníkom HG O. Kubalom posledné zvyšky síl, určené na evakuáciu. O. Kubala ponechal pri mužstve len potrebný počet dôstojníkov a ostatných vyslal vopred do výcvikového strediska SS v protektorátnych Lešanoch, kde sa už od začiatku druhej polovice marca 1945 sústreďovali poddôstojnícke a dôstojnícke kádre, školené pod drobnohľadom nemeckých inštruktorov na boj proti sovietskym vojskám.⁸²⁷

Gardisti, zhromaždení v Holíči v celkovej sile maximálne 1600 mužov, tu boli organizačne preskupení do práporu.⁸²⁸ Podľa pôvodných plánov Nemci počítali s jeho využitím v obranných bojoch proti Sovietom (zrejme i na území Slovenska). Na naliehanie bývalého poverenca HG pre Pohronskú župu kpt. Vojtecha Košovského, ktorý argumentoval nepripravenosťou mužstva na ostrý boj, velenie nadriadenej nemeckej jednotky od tejto myšlienky upustilo. Prápor pod velením kpt. Ľudovíta Fábriho odpochoďoval 5., resp. 6. apríla 1945 (teda už po oslobodení Bratislavy) na Moravu. Náčelník HG O. Kubala sa z Holíča cez Vlársky priesmyk dostal na Považie. Strávil tam nasledujúci týždeň vybavovaním organizačnej agendy. Zo Žiliny, ktorá bola oslobodená až 30. apríla 1945, odposlal depešu do Lešian s otázkou, či je v tomto výcvikovom stredisku *Waffen-SS* možné zhromaždiť ustupujúci evakuačný prápor HG a po kladnej odpovedi zároveň pre zostávajúce po-

⁸²⁷ Celkovo išlo o 131 osôb z 39 jednotiek HG. Menný zoznam odvelených gardistov pozri v dokumente SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

⁸²⁸ SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 438.

lné jednotky HG na Považí (roty tzv. Stejskalovho práporu⁸²⁹) určil všeobecný ústupový smer Zlín – Kroměříž. Do Protektorátu napokon zo Stejskalovho poľného práporu HG odišla len malá časť mužstva, pretože po oznámení, že prápor bude musieť opustiť územie Slovenska, veľa gardistov radšej pod rúškom noci dezertovalo.⁸³⁰ Bývalý náčelník štábu II. taktickej skupiny povstaleckej armády kpt. J. Stejskal,⁸³¹ ktorý demoralizovaný prápor, ustupujúci z okolia Trnavy prevzal pod svoje velenie koncom marca 1945,⁸³² inštruoval svojich dôstojníkov, aby, podobne ako on, odmietli s mužstvom evakuovať. Dôstojníci rôt Stejskalov rozkaz uposlúchli a aby prápor mohol odpochodovať podľa Kubalovho nariadenia na Moravu, musel náčelník HG neposlušných dôstojníkov vymeniť za spoľahlivé osoby.⁸³³

O. Kubala vzápätí odišiel do rakúskeho Kremsmünsteru žiadať od prezidenta a ministerstva národnej obrany rozkazy, čo robiť ďalej. Vláda Kubalove evakuačné opatrenia schválila, no žiadne pokyny mu nevydala. V neďalekom Auroldmünstri sa náčelník HG stretol s L. Fábrim. L. Fábrim informoval O. Kubalu, že gardistický prápor, ktorý nezávisle od Stejskalovho práporu evakuoval bez jasne určenej cieľovej destinácie,⁸³⁴ bol napriek protestom pri Rabensburgu zasadený do boja. Prápor v priebehu týchto bojov zaznamenal aj straty, zapríčinené

⁸²⁹ Išlo o II. poľný prápor HG, utvorený fakticky na začiatku roku 1945. Prápor tvorilo pôvodne päť rôt. Roty vykonávali výcvik (vrátane protitankového) v okolí Trnavy pod dohľadom nemeckých inštruktorov. Po vojenskej stránke bol II. poľný prápor HG najlepšie pripravenou bojovou jednotkou. (HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda a partizáni. In: *Partizáni a Slovensko*. Eds. A. Hruboň, J. Krištofik. Krakov 2013, s. 143-144.)

⁸³⁰ Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Okresný ľudový súd (OLS) Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Zápisnica z pojednávania – výpoveď J. Stejskala.

⁸³¹ Ku Stejskalovej kariérnej anabáze po páde do zajatia 14. *Waffen-Grenadier-Division der SS „Galizien“* a k okolnostiam, za akých sa dostal do POHG, bližšie pozri SYRNÝ, M.: Od odboja ku kolaborácii. Náčrt problematiky spolupráce príslušníkov odboja so slovenskými a nemeckými orgánmi v rokoch 1939 – 1945 na Slovensku. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica 2009, s. 228-229.

Stejskalovu odbojovú činnosť pred okresným ľudovým súdom v Bratislave dosvedčili i také osobnosti odbojového hnutia, akými boli gen. Michal Širica či gen. Július Nosko.

⁸³² Rozkaz prevziať velenie nad jednotkou J. Stejskal prevzal 26. 3. 1945. Dňa 27. 3. 1945 sa gardisti vo Voderadoch vzbúрили proti dôstojníkom, v dôsledku čoho ich Nemci vysadili z obranného postavenia a odoslali peším pochodom smerom na Žilinu. (ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Zápisnica z pojednávania – výpoveď J. Stejskala.)

⁸³³ Tamže, f. OLS Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Výpoveď J. Stejskala.

⁸³⁴ SNA Bratislava, f. Národný súd (NS), 13/46 O. Kubala, mikrofilm A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

čiasťočne dezorientáciou nemeckej defenzívy, ktorá vo všeobecnom chaose nedopatrením atakovala obranné pozície gardistov.⁸³⁵ Prápor však napokon do Lešian predsa len úspešne dorazil.

V Lešanoch, kde sa v prvých májových dňoch zhromaždili už všetky evakuované zložky HG, boli útvary preorganizované. Oficiálne pôsobili pod názvom *Slowakische-Grenadier-Regiment Nr. 1 „Hlinka Garde“* (Slovenský granátnický pluk č. 1 „Hlinkova garda“) ako súčasť *SS-Kampfgruppe Wallenstein*. Gardistický pluk pod velením SS-Standartenführera Waltera Domesa v Lešanoch prerozdělili do dvoch práporov (veliteľ I. práporu kpt. Štefan Rabina, veliteľ II. práporu kpt. Tichomír Javor). Výstavba tretieho práporu sa z časových a ľudskokapacitných dôvodov nestihla uskutočniť, hoci bola plánovaná.⁸³⁶

O bojovom nasadení pluku HG v Protektoráte vieme z dostupných prameňov len niekoľko základných faktov. Dňa 5. mája 1945 dostalo mužstvo pravdepodobne celého pluku rozkaz na prísnu bojovú pohotovosť, vydanie ostrého streliva a granátov.⁸³⁷ Pluk mal byť nasadený na potlačenie protinemeckého povstania, ktoré práve vypuklo v Prahe. Náčelník HG O. Kubala, vidiac kritickosť a beznádejnosť situácie, nasadenie odmietol a poslal svojich dôstojníkov smerom na západ, aby pre pluk vyjednali čo najlepšie podmienky prechodu do americkej zóny.⁸³⁸ Samotný pluk odišiel z Lešian v poradí autokolóna – I. prápor – II. prápor – trén, pričom autokolóna mala čakať na príchod peších jednotiek. Prechod do zóny pod kontrolou amerických vojsk sťažovali preplnené cesty v smere na Písek, v dôsledku čoho sa presun realizoval veľmi pomaly. II. prápor a trén zostali pozadu a padli do zajatia Sovietom. Autokolóna a I. prápor zložili zbrane americkým vojskám.⁸³⁹

Púť príslušníkov HG po ukončení ich účasti v druhej svetovej vojne bola rôzna. Časti exponovaných činiteľov HVHG a niektorým gardistom sa podarilo ujsť ďalej na Západ, kde sa natrvalo usadili (najmä v Argentíne, Nemeckej spolkovej republike, Spojených štátoch amerických a v Kanade). Niektorí z nich sa zapojili do činnosti ľudáckej politickej emigrácie, po iných sa stopa úplne vytratila. Vrcholová predstavitelia HG, internovaní v zaisťovacích táboroch v americkej okupačnej

⁸³⁵ Tamže.

⁸³⁶ ABS Praha, 325 – 14 – 2. Organizačná štruktúra *SS-Kampfgruppe „Wallenstein“*.

⁸³⁷ ŠA Bratislava, f. OLS Trnava, 95/45 H. Radványi. Práporný rozkaz č. 5 z 5. 5. 1945.

⁸³⁸ SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikrofílm A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

⁸³⁹ Tamže.

zóny (ako napríklad O. Kubala; mešťanosta Prešova, župný inšpektor HG a vládny poverenec pre Šariško-zemplínsku župu Anton Sabol-Palko; šéf hospodárskeho oddelenia HVHG Anton Malý; veliteľ Vodcovskej školy HG v Bojniciach, veliteľ I. polného práporu HG a editor národnosocialistického dvojtýždenníka *Náš boj* Štefan Rabina; redaktor *Nášho boja* Viliam Ries-Javor; šéfredaktor denníka HG *Gardista* Milo Urban a i.) boli vydaní na trestné pokračovanie československým orgánom.⁸⁴⁰

Na rozdiel od spustnutého Kremsmünsteru, kde na konci vojny prebývali najznámejší ľudácki politici, oblasť Riedu, kam evakuovali najmä gardistickí funkcionári s rodinami, bola aj dlhé mesiace po máji 1945 pomerne husto osídlená evakuantmi bývalých ozbrojených zložiek Slovenskej republiky. V regióne stále sídlili americkým orgánom neznámi okresní velitelia alebo radoví členovia HG, vydávajúci sa za civilov prinútených pod najvyšakovakejšími vymyslenými hrozbami proti vlastnej vôli evakuovať.⁸⁴¹

Časom sa situácia evakuantov v obsadenom Nemecku začala rapídne zhoršovať hlavne po sociálnej stránke. Evakuované materiálne zásoby potravín a liekov nemohli vydržať večne. Evakuanti boli odkázaní na pomoc UNRRA a Červeného kríža. Po čiastočnom upokojení situácie sa mnohým evakuantom podarilo presunúť do Bavarska, prípadne do susedného Talianska. Nielen v týchto kútoch Európy, ale aj v zámorí, kam cesta desiatok z nich pokračovala, začali na prelome rokov 1945/1946 vznikať prvé centrá organizovanej slovenskej politickej emigrácie.⁸⁴² V obmedzenejšej miere územie Talianska, Španielska a spočiatku Spojených štátov amerických, no obzvlášť územie Argentíny, Kanady a Nemeckej spolkovej republiky, sa stalo útočiskom a pôsobiskom jadra osôb, rôznym spôsobom spojených s ľudáckym režimom z rokov 1938 – 1945.

⁸⁴⁰ VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život. Politická biografia Alexandra Macha*, s. 326.

⁸⁴¹ Ukážkovým príkladom takejto tendenčnej manipulácie je písomná intervencia manželky O. Kubalu, adresovaná americkým vojenským orgánom, zachovaná v nemeckom Spolkovom archíve. Podľa Kubalovej manželky „*Hlinkova garda ako vojenská jednotka oslobodila Slovensko od nemeckej invázie*“ (sic!), a tak sa vlastne spoluzaslúžila o porážku nacizmu. (Bundesarchiv Berlin, R 70 – Slowakei/341, Blatt 104 – 105. Správa o činnosti Hlinkovej gardy.)

⁸⁴² V prvých mesiacoch po skončení vojny sa k evakuantom pridali ďalšie osoby, ktoré však už mali prechod na Západ cez Rakúsko z dôvodu prísnych migračných predpisov v okupačných zónach značne sťažený. (ŠPRINC, M.: *K slobodným pobrežiam*. Martin 2004, s. 73.)